

ЩОДО СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ВІДМОВА ВІД ДИТИНИ» В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

ESSENCE TO CATEGORY DISCLAIMER CHILD IN FAMILY LAW

Розгон О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті досліджується правова природа категорії «відмова від дитини» в сімейному праві. Розглянуто і проаналізовано аспекти відмови батьків забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і відмови батьків від прав на дитину шляхом надання ними згоди на усиновлення. У статті з'ясовується юридична природа категорії «відмова», яка порівнюється з такими категоріями, як «відмова від здійснення права», «відчуження».

Ключові слова: відмова, відчуження, відмова від здійснення права, дитина, батьки, усиновлення.

В статье исследуется правовая природа категории «отказ от ребенка» в семейном праве. Рассмотрены и проанализированы аспекты отказа родителей забрать ребенка из родильного дома или из другого заведения здравоохранения без уважительной причины и отказа родителей от прав на ребенка путем предоставления ими согласия на усыновление. В статье выясняется юридическая природа категории «отказ», которая сравнивается с такими категориями, как «отказ от осуществления права», «отчуждение».

Ключевые слова: отказ, отчуждение, отказ от осуществления права, ребенок, родители, усыновление.

The article examines the legal nature of the category of «abandonment of the child» in the family law. Considered and analyzed aspects of the refusal of parents to take the child from the hospital or other health institution without valid reasons and refusal of parents to child rights by giving their consent to the adoption. The article revealed the nature of the legal category of «refusal», which is compared with such categories as «the denial of the right», «alienation».

Key words: rejection, exclusion, denial of the right, child, parent adoption.

Постановка проблеми. Одним із дискусійних питань у літературі залишається питання щодо можливості здійснення особою відмови від належних їй прав та визнання припинення суб'єктивного права правовим наслідком такої відмови. Все частіше батьки відмовляються від дитини: у пологовому будинку, якщо вона народилася з будь-якими вадами, або надаючи згоду на усиновлення. Наскільки правильно використовувати термін «відмова» у цих випадках, спробуємо з'ясувати.

Стан дослідження. У науці дослідженню «відмови» від дитини приділяли увагу такі вчені, як К.Н. Анненков, Ю.С. Гамбаров, М.О. Єгоров, Д.І. Мейер, Є.В. Оболонкова, О.П. Первомайський, К.П. Победоносцев, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Суханов, Г.О. Уразова та ін.

Термін «відмова» є багатограним та застосовується в різних інститутах і галузях права. Мета статті – з'ясування сутності відмови від дитини в сімейному праві не лише з теоретичної, а й із практичної точки зору, оскільки зазначене поняття неоднозначно застосовується в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. У науці відсутня єдина точка зору щодо визначення правової природи відмови від права, що зумовлює необхідність її детального дослідження. З'ясування юридичної природи відмови від права має важливе практичне значення, оскільки дозволяє визначити відповідні норми в сімейному праві, що стосуються урегулювання моменту, коли батьки відмовляються від дитини.

Т.В. Боднар під правомірною відмовою розуміє передбачену договором або законом реалізацію учасником цивільних відносин належного йому суб'єктивного права на вчинення юридично значимої дії [1, с. 23].

Більшість вчених поділяють точку зору, що відмова від права є правочином. Зокрема, І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що відмова від права є правочином, урахувуючи серед іншого те, що в цивільному законодавстві містяться вказівки на нікчемність відмови від права; відповідно, термінологія про нікчемність застосовується лише до правочинів (ст. 215 ЦК України) [2, с. 95]. Тобто відмова розуміється як односторонній правочин.

Одночасно з категорією «відмова» в науці цивільного права часто використовуються поняття «відчуження» і «зречення».

Під відчуженням розуміється тільки передання права, яке може здійснюватися різними способами, наприклад, шляхом відчуження на користь іншої особи або укладення відповідного договору та ін. Відмова (зречення) є вольовим безпосереднім чи опосередкованим припиненням свого права без передання його іншій особі [3].

Отже, відчужуватися можуть речі (в тому числі гроші), права (включаючи засвідчені цінними паперами, а також майнові комплекси) та послуги (роботи). А відмову можна розуміти як припинення свого права без передання будь-яких прав.

Відмовляючись, особа діє так, як вважає за потрібне, отже, в неї є певні можливості діяти. Здій-

снення суб'єктивних цивільних прав як самого процесу реалізації правомочною особою всіх можливостей, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права, з метою досягнення певного результату [4, с. 10].

Відповідно, якщо особа виконує якусь дію, то таким чином здійснює своє право, отже, виникає запитання: а чим відрізняється «відмова від права» від «відмова від здійснення права»?

Словникове тлумачення терміна «здійснення» – приведення у виконання, перетворення чого-небудь на дійсність [5].

Як зазначає Т.В. Сахнова, будь-яке суб'єктивне право лише тоді є благом, коли воно має здатність до реалізації. Остання є іманентною властивістю суб'єктивного права, без якої воно втрачає свою цінність і соціальне призначення [6, с. 285].

Реалізація права є складним процесом, що включає в себе механізм та форми реалізації права. Реалізація відповідних норм права призводить до виникнення, зміни або припинення правовідносин [7, с. 62].

Оскільки особа має право здійснювати свої права активно чи пасивно, тобто утримуючись від їх реалізації, то, відповідно, відмова від права виражається через активні, а відмова від здійснення права – через пасивні дії, при цьому особа не втрачає зазначене право.

Категорії «відмова від права» та «відмова від здійснення права» мають деякі відмінності залежно від правової природи. Відмова від права – це позитивна дія суб'єкта, спрямована на припинення своїх цивільних прав, тобто правочин, тоді як відмова від здійснення права – негативна дія особи, що виражається в бездіяльності [8].

За ст. 269 ЦК України фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути їх позбавлена. Але заборона відмови особи від особистих немайнових прав не виключає відмови від їх здійснення, яка є цілком можливою, оскільки особисті немайнові права є приватними, й особа їх здійснює на власний розсуд.

На думку Г.О. Уразової, юридична відмова від особистих немайнових прав, за загальним правилом, є недопустимою. Проте в законодавстві міститься прихована (опосередкована) відмова від деяких особистих немайнових прав (наприклад, відмова батьків від прав на дитину через надання ними згоди на її усиновлення). Фактична ж відмова від особистих немайнових благ існує як суспільне явище, якого неможливо уникнути (наприклад, відмова від життя, відмова батьків від дитини) [9, с. 5].

За ч. 3 ст. 155 СК України відмова батьків від дитини є неправозгідною та суперечить моральним засадам суспільства. Проте передання дітей на виховання до інтернатних закладів, залучення третіх осіб для надання допомоги у вихованні та встановлення над дітьми опіки чи піклування, коли батьки з тих чи інших причин самі не можуть виховувати дітей, не означає відмови від своїх прав та обов'язків щодо дитини. В усіх перелічених випадках батьки не звіль-

няються від обов'язку батьківського піклування і не позбавляються своїх прав щодо дитини [10, с. 269].

Однією з підстав позбавлення батьків (одного з них) батьківських прав, передбачених законом, перелік яких закріплено у ч. 1 ст. 164 СК України, є відмова батьків забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом 6 місяців невиявлення щодо неї батьківського піклування.

Відмовитися від дитині наразі батьки можуть шляхом використання «бебі-боксов», мета якого полягає в тому, що батьки зможуть анонімно залишити небажаних новонароджених дітей. В Україні при медичних закладах, монастирях тощо поширеними є скриньки («Вікно життя»), куди небажану дитину анонімно «підкидають», відмовляючись від неї. Організатори наголошують на абсолютній анонімності «Вікна життя». Навколо нього немає камер спостереження, а в кімнаті, в якій воно розташоване, люди з'являються лише через кілька хвилин після того, як туди покладуть немовля. У вікні постійно підтримується комфортна для дитини температура.

В Україні подібні «Вікна життя» діють у Львові, Києві та Тернополі. Львівське вікно врятувало життя трьом немовлятам, одного з яких вже навіть усиновили [11].

Виникає запитання, а чи відмова від дитини через «Бебі-боксові» порушує норми Конвенції про права дитини? Зокрема, шоста стаття гарантує невід'ємне право на життя кожної дитини, сьома – право на ім'я і громадянство, восьма – збереження індивідуальності, а дев'ята забороняє державі розлучати дитину з батьками всупереч їх бажанню. У 19-й статті Конвенції сказано про обов'язки держави щодо захисту дитини від насильства. Не існує однозначної відповіді, оскільки ці питання поєднуються з дискусією про те, чи має право жінка відмовитися від дитини, якщо з різних причин не може її утримувати або якщо дитина народилася із певними вадами.

Анонімна відмова від дітей має багатовіковий досвід у багатьох країнах, у тому числі в Італії, Чехії, Франції.

У РФ внесений проект закону, що забороняє в РФ «бебі-боксові», який передбачає адміністративну відповідальність юридичних осіб за організацію «бебі-боксов». Дискусії навколо бебі-боксов у Росії збігаються з кампанією про заборону абортів. Комітет ООН засудив бебі-боксові та спонукав Росію «вжити всіх необхідних заходів, аби не дозволяти бебі-боксові та популяризувати альтернативу».

Раніше в Німеччині повна конфіденційність забезпечувалася жінці лише за однієї умови – якщо вона віддає свою новонароджену дитину до так званої «скриньки для немовляти». Така практика в Німеччині діє дуже давно. Скринька для немовляти – це віконечко, за яким знаходиться ліжечко для дитини. Вони розташовані зазвичай у лікарнях або якихось притулках, іноді – при церквах, і жінка може туди абсолютно анонімно підійти, залишити дитину і піти, тому що життєві ситуації бувають різними, а там знайденим дітям надають необхідну медичну

допомогу. Якщо ця жінка змінить свою думку, то вона може повернутися і забрати дитину впродовж двох місяців після того, як її залишить. Якщо ж цього не станеться, то дитину передають до так званих патронатних родин, і вона вже ніколи не довідається, хто її справжня мати. Тобто ніяких документів, ніяких імен при цьому не розголошується.

За даними досліджень німецького інституту молоді за останні десять років у таких скриньках знайшли майже тисячу немовлят. «Скриньки для немовлят» існують не тільки в Німеччині, а й в інших країнах Європи.

Федеральний конституційний суд Німеччини ще понад 20 років тому ухвалив рішення, що кожна людина має право знати про своє походження.

Жінки, які з різних причин не можуть утримувати дитину, зможуть претендувати на якісне медичне обслуговування і зберегти при цьому своє ім'я в таємниці. Дізнатися ім'я своєї матері діти зможуть після досягнення 16-річного віку [12].

Отже, порушуються питання про те, чи варто повідомляти ім'я матері дитині, чи має право залишена дитина, знати про своїх біологічних батьків? На них не існує однозначної відповіді, оскільки ці питання поєднуються з дискусією про те, чи дійсно так багато життів рятують «скриньки для немовлят».

Спільну згоду батьків на усиновлення помилково називають «відмовою від дитини», особливо якщо надається вона в пологовому будинку. Ця форма вираження не досить точна з юридичної точки зору, оскільки батьківські права можуть відчувуватися тільки в установленому законом порядку. Тому подібна «відмова від дитини» може мати правові наслідки, тільки якщо в ній цілком безумовно висловлена згода на усиновлення дитини, хоч і без зазначення особи усиновлювача.

Підрунтям усиновлення є дві обставини: волевиявлення усиновлювача та рішення суду. У деяких випадках такі відносини можуть виникнути й усупереч волі батька (матері) дитини (наприклад, у разі встановлення батьківства у судовому порядку).

Слід зазначити, що в разі усиновлення юридичним фактом визнається саме волевиявлення особи, а не її згода. Згода є лише однією з форм об'єктивування волі людини. Крім згоди, воля може бути виражена

або в зовнішніх проявах поведінки особи, наприклад, коли батьки протягом більше 6 місяців не проживають разом із дитиною і не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її (ч. 2 ст. 219 СК), або у формі письмової заяви про відмову забрати дитину з пологового будинку, або в будь-якій іншій формі [10, с. 375].

Зазначимо, що за своїм змістом згода батьків може бути висловлена в один із двох способів (види [13, с. 386]): 1) як згода на усиновлення дитини конкретною особою з вказівкою прізвища, ім'я та по-батькові такої особи або осіб (тобто конкретна); 2) як загальна (бланкетна) згода на усиновлення будь-якою особою без зазначення особи конкретного усиновлювача (тобто абстрактна).

Абстрактна згода означає відмову батьків від вибору усиновлювача і передання цього права державі в особі органу опіки та піклування і суду. Однак відмова від права вибору усиновлювача не означає, що абстрактна згода має безумовний характер. У цьому випадку згода батьків на усиновлення, в якій би спосіб вона не надавалася, може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Згоду батьків на усиновлення можна розглядати як одностороннє волевиявлення [10, с. 387].

Висновки. Підбиваючи підсумки, сформулюємо такі висновки:

- слід відрізнити відмову від відчуження, оскільки при відчуженні може бути передання права, наприклад, щодо речей (в тому числі грошей), а відмову можна розуміти як припинення свого права без передання будь-яких прав;

- оскільки особа має право здійснювати свої права активно чи пасивно, тобто утримуючись від їх реалізації, то, відповідно, відмова від права виражається через активні дії, а відмова від здійснення права – через пасивні дії, при цьому особа не втрачає зазначене право;

- слід відрізнити відмову батьків забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини від відмови батьків від прав на дитину через надання ними згоди на її усиновлення, оскільки батьківські права можуть відчувуватися тільки в установленому законом порядку через волевиявлення усиновлювача та рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар Т.В. Відмова як категорія цивільного права: поняття та види / Т.В. Боднар // Розвиток цивільного законодавства: посткодифікаційний період: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 175-річчю Київського нац. ун-у імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – С. 23–24.
2. Спасибо-Фатєєва І.В. Категорія відмови в цивільному праві України / І.В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3(66). – С. 94–105.
3. Уразова Г.О. До питання розмежування категорії «відмова» від інших суміжних понять / Г.О. Уразова // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – 2013. – Т. 26(65). – № 2-1 (Ч. 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sn-jurid.crimea.edu/ahiv/2013/26_2_p1_law/039_syr.pdf.
4. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.О. Стефанчук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2006. – 20 с.
5. Иमेкова М.П. Соотношение гражданско-правовых категорий «распоряжение» и «отчуждение» / М.П. Имекова // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2014. – № 1(11). – С. 84–91.
6. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008 – 696 с.
7. Пацурківський Ю.П. Реалізація права: поняття, зміст та співвідношення з суміжними категоріями / Ю.П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 636 : Правознавство. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2012. – С. 59–64.

8. Уразова Г.О. Відмова від здійснення права та відмова від права / Г.О. Уразова // Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. – Х., 2014. – С. 355–357.
9. Уразова Г.О. Категорія відмови в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.О. Уразова ; кер. роботи І.В. Спасибо-Фатєєва ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 21 с.
10. Сімейне право / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2016. – 512 с.
11. Качуровська О. У Вінниці відкрили «Вікно життя». Новини / О. Качуровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2011/02/40676>.
12. У Німеччині дозволили анонімно народжувати і покидати немовлят // Голос Столиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2013_06_10/U-N-mechchin-dozvolili-anon-mno-narodzhuвати-pokidati-nemovljat.
13. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є.О. Харитонова. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – 552 с. – С. 386.